

УДК 025.3/4

Олег Сербін,
завідувач відділу систематизації НБУВ,
кандидат історичних наук

Основна модель систематизаційної організації знань в епоху Просвітництва

Як основна модель систематизаційної організації знань в епоху Просвітництва розглядається Енциклопедія Дідро та д'Аламбера. Наведено передумови і методологічні основи створення та історію започаткування й розвитку цього видання. Розкрито суть та значення його статей у загальній моделі систематизації знань.

Ключові слова: систематизація, Енциклопедія, модель, наука, теологія.

Підходи щодо організації знань завжди були систематизаційним відображенням тих можливостей та ідеології, яка панувала у соціумі. Так, сьогодні відомі класифікаційні системи, що формувалися у відповідності до розуміння світотворення, та формальні класифікаційні системи, що своєю появою ознаменували абсолютно нові підходи і способи щодо організації наук.

Розвиток підходів систематизації був виражений акцентами богословських вчень, богословських з елементами матеріалізму та чисто матеріалістичних способів організації знань. Зі стародавніх часів (від Демокрита і до Ніколая Кузанського) можна розгледіти найрізноманітніші риси щодо різних вчень в організації наук. Більше того, така різноаспектність мала як позитивні сторони, так і негативні. Часто бувало так, що негативні, які були притаманні теологічним класифікаціям, нівелювалися або взаємовиключалися позитивом рис, притаманних суто науковим організаціям. Адже і розуміти негативність можна крізь призму того, що вважається правильним з однієї точки зору, водночас забуваючи (або не розуміючи), що і ця власна точка зору може бути помилковою вже з позиції того, що вважається помилковим. У будь-якому разі, ті дуалістичні класифікаційні підходи, що відомі людству, були спрямовані на виявлення негативних та позитивних особливостей для певної гармонізації. З іншого боку, проводячи наукове дослідження прикладного характеру, пріоритет надається саме тим класифікаційним системам, що несуть в собі науковість поза теологією, чи то, говорячи про науковість у чистому вигляді, богослов'ям. Справедливості заради, варто зазначити й те, що і таке дослідження класифікаційних підходів матеріалістичного характеру було б не повноцінним без розуміння і уявлення про всі богословські та богословсько-наукознавчі поєднання в єдиному бажанні — створити такий систематизаційний механізм, який би давав відповідь на всі класифікаційні питання. А він може бути представлений засобами не однієї класифікаційної системи. Однак, на нашу думку, дійсно об'єктивно його можна подати не просто у класифікаційному ряду певних понять та знань, а тільки у систематизованому енциклопедичному універсумі наук. Адже саме в такій, енциклопедичній формі вибудовується та модель, яка символізує систематизаційне представлення наук з паралельним розкриттям їхнього змісту. Більше того, тільки подання наук у відповідності до змісту забезпечить адекватно-класифі-

каційне відображення реалій у динаміці наукових звершень. У попередніх дослідженнях ми ґрунтовно розглядали такі підходи (зокрема класифікаційна система Ніколая Кузанського), але особливість цих класифікацій у тому, що там наукознавство розглядається під богословським кутом. І, таким чином, у цих класифікаційних організаціях наук в першу чергу ставилася ідеологія, а вже потім наукове наповнення та його систематизаційне представлення. Тому, на наше глибоке переконання, необхідним є аналіз такої класифікаційної системи, в якій передусім було би виражено класифікаційне подання наук. Такою класифікаційною організацією, що більшою мірою була орієнтована на матеріалістичні бачення систематизації знань, є "Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел"¹ (далі Енциклопедія). Тому її вивчення та дослідження є на сьогодні *актуальним* у загальному дослідженні розвитку класифікаційної думки та здійсненні систематизації інформаційних даних. *Об'єктом* пропонованої публікації є основні принципи Енциклопедії як такої, що виразила результат представлення організації наук; а *предметом* — дослідження історії її виникнення та розвитку; *метою* є аналіз і визначення впливу Енциклопедії Дідро та д'Аламбера на еволюцію класифікаційної думки та на розвиток принципів систематизації.

У часи, коли все актуальнішим ставало розуміння того, що у громадянина, здатного незалежно діяти, керуючись знаннями, а не вірою, мала бути можливість брати участь у соціальних процесах. Енциклопедія була символом епохи Просвітництва. Тлумаченням церкви люди вірили все менше й менше. Розуміння світоіснування та життя церквою зводилося до того, що після життя земного у випадку його благочестивості людина буде мати особливі привілеї. Священне Писання та апостольські тлумачення віками зосереджували увагу людей на винятковій важливості потойбічного світу. І дійсно, одним це допомагало миритися з пануючою несправедливістю у світі, а іншим давало змогу обґрунтовувати її існування. Розповсюдженню просвітницьких ідей сприяла не лише очевидна несправедливість світу. Авторитет віри був підірваний судовими процесами проти єретиків, а також інквізицією і взаємною ненавистю представників різних конфесій. Люди відверталися від релігії, що проповідувала

¹ "Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers", французька енциклопедія, найбільший пам'ятник французької освітньої науки і культури XVIII ст. (т. 1—35, 1751—1780) [13].

ненависть, а не любов. Церква, що тероризувала і переслідувала людей, не могла розраховувати на їхню підтримку. Тому наукові дані, нагромаджені ученими у XVII—XVIII ст., поступово почали спростовувати існуючі тоді уявлення про природні та соціальні явища. У цей період у широкі верстви французького населення проникають нові радикальні ідеї. З'являються твори Фонтенеля, Монтеск'є, Ламетрі, Руссо, Дідро, Вольтера. У працях цих вчених все частіше зустрічаються волелюбні ідеї, в яких різкій критиці піддавався існуючий лад і його ідеологія. Анонімні рукописні твори, нові ідеї викладались, ходили по руках у такій великій кількості, що й донині їх немало збереглося в бібліотеках Франції та інших країн, незважаючи на жорстокі репресії. Всіх, у кого влада виявляла ці "небезпечні" твори, переслідували, а "під-ривні" брошури, що потрапили їй в руки, знищували. У виданнях все глибше вивчалися можливості використання енергії пари, будова сонячної системи, досліджувалися нові континенти. Врешті-решт було доведено, що земля, всупереч вченням церкви, зовсім не плоска. Тоді ж утверджується думка, що не віра, а знання здатні дати відповіді на багато запитань. Одними з тих, хто поставив перед собою за мету усі нагромаджені знання зібрати воедино і зробити їх доступними для усіх, були французькі мислителі Дені Дідро (1713—1784) і Жан-Батист Лерон д'Аламбер (1717—1783). В Енциклопедії, написання якої тривало 30 років, вони виклали усі існуючі на той час знання у галузі природних і гуманітарних наук.

Це незвичайний твір: його текст займає 23 величезні (по 950 сторінок) томи, а таблиці, креслення, малюнки з поясненнями — ще 12 таких же великих томів. У цих фоліантах найвидатніші учені того часу докладно виклали усе, що вдалося до моменту видання Енциклопедії досягти у філософії, математиці, фізиці, астрономії, хімії, мінералогії, біології, історії, соціології, політичній економії, мовознавстві, у розробленні теорії літератури, театру, музики, архітектури, живопису, а також в усіх галузях техніки. І хоча серед 60 тисяч статей Енциклопедії є немало суто академічних робіт, що залучали читачів до останніх досягнень науки, техніки, мистецтв, які розширювали їхній світогляд, вони також і революціонізували свідомість читачів. У статтях Енциклопедії показувалася неспроможність традиційного світогляду, що панував у суспільстві, і обґрунтовувалися антидогматичні, раціоналістичні, більшою мірою матеріалістичні трактування найважливіших проблем онтології, гносеології, етики, естетики, що суттєво впливало на сприйняття нових соціально-політичних принципів та ідей. Особливо велике значення мали ті енциклопедичні статті, в яких висловлювалися і обговорювалися злободенні для країни соціально-політичні проблеми — доводилася необхідність встановлення суспільного устрою, що задовольняв би вимоги розуму і природи. Так, автори розглядають генезис суспільства і генезис держави як явища абсолютно природні, втручання небес у ці процеси характеризують як допоміжні: "оскільки доведено необхідність релігії як опори громадянського суспільства, немає потреби доводити, що її допомога треба користуватися найповніше... якщо об'єднати і зв'язати разом політику та релігію, державу і церкву, громадянське суспільство і релігійну общину, вони взаємно прикрасяться і зміцняться, але така єдність можлива тільки після дослідження їхньої природи" [10, с. 72]. Таким чином, ми бачимо наскільки на часі був цей твір з огляду на суспільний, політичний та релігійний стан речей. Тому Енциклопедія несла в собі не тільки знання, а й ту ідеологічну основу, що дала змогу сформувати таку систематизаційну організацію наук, яка б відкрила очі багатьом людям на очевидні, але не зрозумілі до цього часу проблеми. Фактично, вихід у світ Енциклопедії мав революційний характер, хоча історія

її виникнення говорить насамперед про комерційну складову започаткування її видання.

Першочергово ідея створити енциклопедію виникла у паризького книговидавця Ле Бретона, який мав намір перекласти французькою мовою і здійснити публікацію дуже відомої в ті роки енциклопедії Ефраїма Чемберса (Ephraim Chambers (1680—1740)), виданої в Англії в 1728 р. у двох томах під назвою "Циклопедія, або Загальний словник мистецтв і наук" (Cyclopaedia, or an Universal dictionary of arts and sciences), в якій майже повністю ігноруються гуманітарні науки. Проте у зв'язку з різного роду ускладненнями Ле Бретону не вдалося здійснити задумане, і саме тоді Дені Дідро замислився над створенням оригінальної, не перекладеної з іншої мови енциклопедії. Невдовзі Дідро з Жаном д'Аламбером підготували проект-проспект Енциклопедії, і у листопаді 1750 р. його було розповсюджено для того, щоб розпочати передплату. Одразу відгукнулося більше двох тисяч передплатників, що спричинило значний попит на всі наступні видання Енциклопедії — вона виходила накладом понад чотири тисячі примірників (у XVIII ст. наклад книг рідко перевищував півтори тисячі примірників); кілька разів перевидавалася, у тому числі в Лукці (1758—1776), Женеві (1778—1779), Лозанні (1778—1781); у багатьох країнах, включаючи Росію, з'явилися повні та часткові переклади статей оригінального видання.

Перший том вийшов з друку у кінці червня 1751 р. Його видання викликало неабиякий резонанс у суспільстві. Більше того, варто також сказати, що після виходу першого тому Енциклопедії у церковників не залишалось сумнівів відносно загальнохарактерного спрямування усього видання. Вони так чи інакше намагалися знайти привід для публічного офіційного звинувачення авторів Енциклопедії в плагіаті та спробі знищити релігійні основи існування суспільства. Такий привід видався, коли в листопаді 1751 р. дійснично налаштований аббат Жан де Прад, який брав участь у підготовці Енциклопедії до друку, захистив у Сорбоні дисертацію, що ґрунтувалася на філософській та природничо-науковій думці того часу і виражала біблійно-християнською мовою сенсуалістичну філософію Локка і більшою мірою Кондільяка [7, с. 548]. Особливою завзятістю й озлобленістю відрізнялися нападки єзуїтів, зокрема отця Бертьє — він опублікував величезну кількість статей в *Journal de Trevoux*², в яких намагався дискредитувати роботу філософів. Бертьє педантично проаналізував як статтю "Попереднє міркування" (*Discours preliminaire*), написану д'Аламбером, так і велику кількість інших статей першого тому. Розуміючи величезну значущість Енциклопедії та її потенційну здатність розхитати християнські традиції [3, с. 616—618], він звинувачував авторів у плагіаті, при цьому ясно давав зрозуміти, що справжньою метою його зусиль був захист релігії та її основних постулатів.

Після виходу першого тому хронологія видання томів Енциклопедії була такою: 1752 р. надруковано другий том Енциклопедії; 1753 р. — третій; 1754 р. — четвертий; 1755 р. — п'ятий; 1756 р. — шостий; 1757 р. — сьомий.

Далі, за свідченням Реале Джованні та Антисері Даріо [3, с. 617—618], відомо, що після замаху в 1757 р. на короля, заходи щодо нагляду за опозиційним друком і нападки на Енциклопедію посилювалися. Добре організована кампанія переслідувань і погроз змусила д'Аламбера усунутись від роботи над виданням. Дідро і Вольтер, які наполегливо умовляли відмовитися від цього рішення [1, с. 298—300], не змогли переконати д'Аламбера. Таким чином, Дідро залишився єдиним керівником і перейняв на себе відповідальність за величезний обсяг роботи з підготовки видання. Відхід

² Журнал, що видавався щомісячно в період з 1701 до 1767 р. членами ордена єзуїтів (прим. — О. Сербін).

д'Аламбера та низки інших цінних співробітників-авторів від підготовки Енциклопедії до друку спричинив кризу, яка поглибилася тим, що після публікації книги Гельвеція "Про дух" парламент видав декрет (6 лютого 1759 р.), що засуджував як книгу Гельвеція, так і Енциклопедію. Проте видання не було закрито, і завдяки посередництву директора Книжкової палати Мальзерб, котрий завжди прихильно ставився до філософів, було дозволено друкувати гравюри. І тільки у 1772 р. вийшов у світ останній з дев'яти томів тексту. Отже, видання складається з 17 томів тексту і 11 томів "гравюр" (ілюстрацій до тексту).

Основними авторами статей Енциклопедії сьогодні можна назвати тих діячів, сентенції яких найбільше віддзеркалилися в свідомості суспільства: Анн Робер Жак Тюрго (фр. Anne Robert Jacques Turgot, baron de l'Aulne; 10 травня 1727 — 18 березня 1781) — економіка, етимологія, філософія, фізика; Бюффон або Жорж-Луї Леклерк, граф де Бюффон (фр. Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon; 7 вересня 1707, Монбар, Бургундія — 16 квітня 1788, Париж) — біологія; Вольтер (фр. Voltaire; справж. — Марі Франсуа Аруе, фр. François Marie Arouet; 21 листопада 1694, Париж — 30 травня 1778, Париж) — історія, література, філософія; Даубентон (Louis-Jean-Marie Daubenton; 29 травня, 1716 — 31 грудня, 1799) — природна історія; Дені Дідро (фр. Denis Diderot; 5 жовтня 1713, Лангр — 31 липня 1784, Париж) — головний редактор, економіка, механіка, філософія, політика, релігія; Жан ле Рон д'Аламбер (фр. Jean le Rond d'Alembert; 16 листопада 1717, Париж — 29 жовтня 1783, Париж) — редактор, математика, наукознавство, філософія, релігія; Жан-Жак Руссо (фр. Jean-Jacques Rousseau; 28 червня 1712, Женева — 2 липня 1778, Ерменонвіль) — музика, політична теорія; Жан Франсуа Мармонтель (фр. Jean-François Marmontel; 11 липня 1723 — 31 грудня 1799) — статті на історичну тематику; Клод Адріан Гельвецій (Claude Adrien Helvétius; 1715—1771) — література і філософія; Етьєн Бонно де Кандильяк (фр. Étienne Bonnot de Condillac; 30 вересня 1715, Гренобль — 3 серпня 1780) — філософія; Поль Анрі Гольбах (нім. Paul Heinrich Dietrich, Baron von Holbach; 8 грудня 1723 — 21 червня 1789) — хімія і мінералогія, політика і релігія; Франсуа Кене (фр. François Quesnay; 4 червня 1694, Мер — 16 грудня 1774, Версаль) — статті "селяни" і "злакові" (тонконогові); Шарль-Луї де Монтеск'є (фр. Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu; 18 січня 1689 — 10 лютого 1755, Париж) — частина статті "про смак"; Шевальє Луї де Жокуур (фр. Louis de Jaucourt; 16 вересня 1704, Париж — 3 лютого 1779, Комп'єрн) — економіка, література, медицина, політика.

Така авторська "гамма" давала можливість представляти не тільки знання в світі новітності щодо тогочасних реалій, а й, по суті, формувала той ідеологічний пласт, який абсолютно не був вигідним як церковним діячам (про що уже йшлося), так і владі, оскільки вплив таких політичних мислителів, як Монтеск'є та Локка, помітний і в змістовному характері Енциклопедії, і в окремих її статтях. Так, відомо, що автори видання високо цінували Монтеск'є і часто його цитували [3, с. 618]. З приводу смерті мислителя, як свідчення його заслуг, вони присвятили велику вступну статтю в п'ятому томі Енциклопедії. Самі ж політичні статті популяризували ідеї народного суверенітету, обмеження королівської влади тощо. У деяких важливих статтях з політичних і економічних питань помітна помірно реформаторська спрямованість. Це стосується і статей з теології, що готували такі відомі релігійні діячі, як Молле, де Прад, Морелі. У них вони зуміли поєднати нові ідеї з найпедантичнішою ортодоксальністю. Навпаки, статті, присвячені питанням філософії, викликали бурхливі суперечки і розбіжності, особливо це стосується статей, написаних самим Дідро з присмаком во-

йовничого атеїзму [4, с. 12]. Ще і раніше, у "Філософських думках" він зазначав: "...ніякого бога немає... створення світу — просто фантазія... вічність всесвіту не більше складна для думки, ніж вічність духу... через мою неспроможність зрозуміти, як рух міг породити цей світ, який він так чудово зберігає, було б смішно припускати заради усунення цієї трудності, буття існування, яке для мене точно також неосяжне..." [5, с. 93]. Або ж пригадаємо слова з самої Енциклопедії: "Немає ніяких інших істинних цінностей, ніж людина і земля. Людина не представляє ніякої цінності без землі, а земля не представляє ніякої цінності без людини" [12, с. 87]. Таким чином, ми бачимо, якими сентенціями була наповнена свідомість головного редактора видання. Це, у свою чергу, нам дає розуміння того, наскільки матеріалістичними могли б бути статті щодо політики, економіки, права, якби не уже названі нами елементи критики церковників та політичні події, що дотично асоціювалися із заворушеннями у соціумі. Тому і зміст усіх статей буквально пронизано акцентом атеїстичного дійства в загальному, так би мовити, християнському креаціонізмі. Враховуючи ж те, що енциклопедистів об'єднували своєрідне ставлення до середньовічної схоластики [6, с. 7] і католицької церкви, негативне ставлення до феодального ладу, захист прав третього стану на чолі з буржуазією, можна зазначити, що автори Енциклопедії протиставляли досвідчений аналіз природи і людини сліпій вірі, природне право — традиційному і Божественному. Тим не менше, у статтях висвітлено не тільки критичні моменти стосовно релігії, критикувалася кожна наукова традиція, доводячи, таким чином, загальну застосованість своєї теорії. Більше того, зміст Енциклопедії цікавий тим, що, намагаючись висвітлити весь універсум знань, автори під керівництвом Дідро і д'Аламбера значну увагу приділяли наукам та мистецтвам прикладного характеру. В буквальному розумінні слова, вони особисто досліджували та вивчали ремесла безпосередньо в майстернях та на виробництвах. Тут варто акцентувати на тому, що Дідро настільки був переконаний у величчю людини як такої, що віддавав шану в першу чергу тим засобам, механізмам та верстатам, де частково використовувалась праця робітника, мотивуючи це, напевно, тим, що якою б чудовою не була машина, все одно рушійною силою прогресу є людина. В усякому разі, завдяки Енциклопедії саме її співзасновники та автори уміщених статей уперше дійсно представили в зрозумілій для широкого загалу формі детальний і ретельний опис мистецтв і ремесел. Завдяки енциклопедистам знання про культурне значення техніки фактично стали надбанням суспільства і набули абсолютно нового масштабу [3, с. 621]. Зрештою, в Енциклопедії подано таке розмаїття елементів автоматизації виробничого процесу, що тим самим нівелювалася будь-яка відсутність інформації, виявленої в результаті детальнішого аналізу з позиції наукового максималізму. Ось які слова Дідро на підтвердження вище висловлених нами сентенцій наводять інші дослідники: "Ми звернулися до найвміліших ремісників Парижа і королівства. Ми ходили до них у майстерні, розпитували, записуючи під диктування, з'ясовували їхню думку, намагалися підшукати слова і терміни, що відповідають їхнім ремеслам, робили креслення і малюнки; дехто передавав нам письмово свої описи, і нам доводилося в тривалих бесідах уточнювати в одних те, що інші пояснювали плутано, недостатньо ясно, іноді неправильно" [3, с. 620]. Дідро зізнавався, що раніше не знав назв більшості предметів, які використовує в повсякденному житті, а тепер усвідомив ганебність такого неучства, і якщо раніше він плекав ілюзії щодо свого багатого лексикону, то тепер вимушений переймати у ремісників величезну кількість термінів, власноруч приводити в дію механізми та спостерігати процеси особисто, щоб описати в Енциклопедії певні операції та робочі процеси.

Забігаючи вперед, одразу варто відзначити, що помітним явищем стали також статті з питань математики, математичної фізики і механіки під редакцією д'Аламбера, який активно проводив дослідження з цих наук [8, с. 10]. Цікаво те, що до д'Аламбера механіка розвивалася в умовах антагонізму між декартівським і ньютонівським напрямками, а також в умовах боротьби між картезіанським³ та лейбніцівським⁴ напрямками. В аспекті наближення до матеріалізму Декарт був ближчим у своїх сентенціях, ніж Ньютон, але і йому не вдалося відобразити всю повноту механіки. Ньютон зіткнувся із труднощами при викладенні системи механічної науки. Аналіз праць д'Аламбера дає розуміння глибини його сентенцій, що свідчить про філософські та математичні звернення мислителя. Та все ж таки і в нього виникли проблеми при синтезуванні кращих сторін та здобутків картезіанізму та ньютонізму. В своїх працях він зокрема говорить: "...якщо обмежитись тільки припущенням існування матерії та руху, то з одного цього подвійного існування (матерія та рух)... повинні здійснюватись деякі дії: тіло, що набуло внаслідок тієї чи іншої причини певного руху, повинно або поступово зупинитись, або рухатися вічно; тіло, що намагається рухатися одночасно вздовж двох сторін паралелограма, за потреби повинно виявити діагональ або якусь іншу лінію; коли декілька тіл, що рухаються, зіткнуться, то внаслідок обопільної непроникності за необхідності повинна відбутися певна зміна станів цих тіл, принаймні у деяких з них" [2, с. 29]. Таким чином, ми бачимо певну подвійність у сентенціях д'Аламбера навіть у питаннях щодо вирішення проблем і невизначень у механіці. Більше того, на нашу думку, тут варто акцентувати увагу на другому з трьох наведених припущень мислителя. Саме говорячи про можливість руху тіла вздовж одразу двох сторін паралелограма, д'Аламбер таким чином нашоує нас на думку представлення руху не тільки тіла, а й іншого певного елемента, що належить до конкретного процесу. Річ у тому, що, взявши за основу рух думки, ми можемо змодельовати її рух по двох паралельних каналах задля оптимальнішого і кращого представлення кінцевого результату. Так, думка (елемент) починає свій рух з того, що надає можливості, визначені завданням або ж запитом. У процесі цього руху внаслідок поставленої мети відбувається його розділення в плані не напряму, а каналів досягнення цієї мети, знову ж таки тільки для оптимізації та підвищення релевантності кінцевого результату. Таким чином, ми спостерігаємо рух думки по різних каналах, але в одному напрямі (з огляду на паралельність спрямовуючих). З іншого боку, така паралельність залежить від цілісності кінцевого результату. Візуалізуючи цей процес та враховуючи сентенції математика д'Аламбера, представимо певну геометричну модель-схему (рис. 1):

Рис. 1. Модель-схема процесу пізнання

З наведеної схеми видно, як відбувається фактично процес пізнання у відповідності до геометричної моделі з паралельними сторонами. З першого погляду видається, що в такій схемі все правильно і повністю представлено. Але лише з першого. Поглянувши в суть процесу, маємо зрозуміти, що ми зазирали саме в суть процесу. Зрозуміти це нам допоможе відповідь на запитання: яким же чином забезпечується цілісність і процесу, і самої, в аналізованому випадку, думки. Адже рух здійснюється уздовж двох спрямовуючих, а мета і результат одні. Ось тут варто пригадати слова д'Аламбера про діагональ, яку виявляють дві паралельні сторони прямокутника. Що ж таке ця діагональ і яке значення вона має у загальній картині моделі процесу пізнання, а значить й отриманні знань? Ця діагональ є, по суті, елементом, що і виражає сутність процесу пізнання, а отже — певну механіку руху думки на шляху до результату. Іншими словами, вона поєднує два напрями руху, тим самим забезпечуючи цілісність усього процесу. Діагональ на певних ділянках маршруту думки рівновіддалена від кожної зі сторін прямокутника. Проте, вона є тим проміжним у цілісному, що і виражає цілісність цього цілісного, тобто фактично є представленням предикату між метою і результатом (рис. 2):

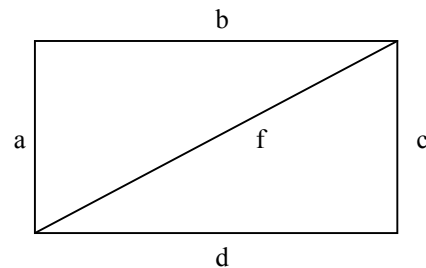

Рис. 2. Представлення предикатності діагоналі

Таким чином, засобами геометричних фігур та ліній подано діагональ як пов'язуючу ланку двох напрямів руху думки, де: a — початок (мета), c — кінець руху (результат), b та d — сторони-напрями руху і f — діагональ-предикат. Цікавим в аналізованому випадку є те, що ця діагональ не просто предикат руху думки, а, по суті, є предикатною складовою у загальній предикатності руху думки між метою та результатом. Більше того, діагональ на всій довжині проходження руху думки є рівновіддаленою відносно каналів руху, що символізує здійснення пізнання. Тобто, умовно представивши відрізки df та bf , ми можемо констатувати їхню відповідність на певному рівновіддаленому проміжку один від одного. Таким чином, ми доводимо наявність цілісності думки, що, оптимізуючи процес пізнання, рухається не по одному каналу. І в такий спосіб думку можна спрямувати по більшій кількості каналів, досягнувши при цьому кінцевої мети в оптимальнішому вигляді.

Розвиваючи думку д'Аламбера щодо руху вздовж двох сторін, варто зробити акцент на значенні саме паралелограма, до складу якого і входять ці сторони. Цей аспект цікавий тим, що у паралелограма можлива наявність не тільки діагоналі, а й висоти. Саме розгляд мислителем паралелограма як фігури-моделі руху зумовив невирішення певних питань,

³ Картезіанство складається з багатьох напрямів та течій філософії другої половини XVII ст., серед яких можна знайти навіть взаємовиключні. Картезіанська філософія (Картезій — латиною Декарт) саме у Декарта вбачає свої витоки [11, с. 508—513].

⁴ Лейбніцизм — напрям у філософії XVII ст., ідеологом якого був Готфрід Вільгельм Лейбніц (нім. Gottfried Wilhelm Leibniz; 1 липня 1646, Лейпциг — 14 листопада 1716, Ганновер) — провідний німецький філософ, логік, математик, фізик, мовознавець та дипломат. Лейбніц — один з найважливіших представників новоєвропейської метафізики, в центрі уваги якої — питання про те, що таке субстанція. Лейбніц розвиває систему, що дістала назву субстанціальний плюралізм, або монадологія. Згідно з Лейбніцом, підставами існуючих явищ або феноменів служать прості субстанції, або монади. Усі монади прості і не містять частин. Їх нескінченно багато. Кожна монада відрізняється від іншої. Це забезпечує нескінченну різноманітність світу феноменів [9, с. 5—8].

чим і продиктована невизначеність "...повинні виявити діагональ, або якусь іншу лінію" [2, с. 29]. Якщо з діагоналлю, як ми показали, все зрозуміло, то при розгляді "інших ліній", напевно, виникали питання щодо ролі їх у становленні предикатності процесу руху.

Розуміючи значення предикату, з позиції сьогодення у загальному процесі отримання знань спробуємо спочатку схематично представити зазначений процес (рис. 3):

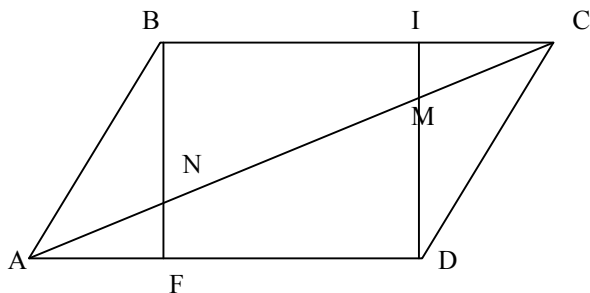

Рис. 3. Паралелограмна модель процесу пізнання

Фактично візуально подано модель руху думки з початку (AB) у кінець (CD). Можемо спостерігати два канали BC і AD. Що ж до "ліній", про які говорив математик, то тут наявні діагональ AC та висоти BF та ID. Тому-то увагу треба сконцентрувати на значенні вказаних ліній, з огляду на виявлення рис компонентної предикатності в загальному відтворенні руху думки як рушія отримання знань.

Спочатку виникає закономірне питання про паралелограмність такої моделі. Адже сторони AB та CD знаходяться під певним кутом. Що це нам дає в аналізуванні процесу пізнання? Ми в такий спосіб можемо тільки констатувати неодноразовний рух думки по двох каналах. Адже дійсно, з точки A рух почнеться раніше, ніж з точки B, значить буде цілісним тільки з позиції напрямку. А враховуючи те, про що ми вже говорили, головне — це забезпечення *цілісності думки* в загальній оптимізації процесу пізнання. Тоді діагональ AC не є елементарним предикатом результату, якого прагне думка, починаючи свій рух. Що ж тоді є каналами руху думки і взагалі яким чином відбувається це рух? Ось тут і стають у пригоді ті д'Аламберівські "інші лінії". Це названі висоти BF та ID. Акцентуючи увагу на цих висотах, стає зрозуміло, що вони, залишаючись висотами паралелограма ABCD, є також сторонами прямокутника FBID. І саме прямокутник FBID є вираженням цілісності руху думки і думки як такої. NM у цьому випадку є тісно пов'язуючою лінію, яка виступає предикатним елементом. Цілісність забезпечується рівністю віддалення лінії NM від сторін-основ BI та FD, цим самим підтверджуючи запропоновану нами сентенцію стосовно рівновіддаленості діагоналі. Таким чином, начебто все стає на свої місця. Але це тільки з першого погляду. Аналізуючи праці математика (насамперед статті з Енциклопедії), стає зрозумілим те, що паралелограм як модель руху ним обрано не випадково. По-перше, це "необхідність описування діагоналі", а по-друге, "інші лінії". Можна припустити, що мислитель таким чином намагався представити рух так, щоб показати його дійсний вигляд. Тобто не ідеалізуючи модель, а з ідеологічною "виправкою" матеріаліста намагався вказати на певні побічні явища під час руху. Ось саме за ці побічні явища і відповідають відрізки AF та IC. Екстраполюючи сентенції д'Аламбера в рамках нашого дослідження, можна сказати, що, формуючи модель руху думки як рушійної сили отримання знань, ми неодмінно зіткнемося з потребою вказати на ті побічні явища, які притаманні будь-якому

процесу. У випадку передачі або отримання даних ми говоримо про *інформаційний шум*, який в описуваному паралелограмному представленні руху виражений відрізками AF та IC. Таким чином, за допомогою математичної моделі подання руху ми констатуємо цілісність думки не в залежності від кількості каналів її руху, що забезпечується предикатністю результату діагоналлю або рівновіддаленною від сторін каналів руху лінією, та наявністю інформаційного шуму, вилучити який вдається, тільки оптимізувавши процес отримання інформації, отримання знань. Це неоціненний досвід, який в умовах компетентного проведення дослідження ми можемо використати, уважно проаналізувавши статті з Енциклопедії, оскільки вона — не просто нагромадження інформації, а панорамне представлення знань з поданням інформації про те, як саме ці знання розвивалися і як вони змістовно подані в загальному баченні потреби в цих знаннях. "Енциклопедичний порядок наших знань полягає в тому, щоб зібрати ці знання в стислій, по можливості, формі і виробити філософську точку зору, що досить високо стоїть над цим лабіринтом, так, щоб зуміти розрізнити в їх сукупності основні науки і мистецтва, обійняти єдиним поглядом об'єкти умоглядів і операцій, які можна виконати з цими об'єктами; визначити загальні галузі людського знання, їх точки зіткнення і лінії розділу, а іноді навіть вгадати ті приховані шляхи, які їх сполучають", — наголошує д'Аламбер в одній зі статей, а в іншій, продовжуючи думку, зазначає: "Метою будь-якої енциклопедії є об'єднання знань, розпорошених по обличчю землі; виклад їх в систематизованому виді для передавання тим, хто прийде у світ після нас, для того, щоб праці минулих сторіч не виявилися даремними для сторіч прийдешніх, для того, щоб наші онуки, ставши освіченішими, змогли стати і добродішнішими, і щасливішими, і, нарешті, для того, щоб ми не зникли з роду людського, не залишивши про себе пам'яті... Ми усвідомлюємо те, що видання Енциклопедії могло бути зроблено тільки в століття філософії, і це століття настало" [3, с. 621—622].

Виходячи з наведених слів про те, що енциклопедисти настільки були переконані у величчї людини як такої, що віддавали шану в першу чергу тим засобам, механізмам та верстатам, у яких частково використовувалась праця робітника, можна зробити висновок, що завдяки Енциклопедії вперше було представлено в зрозумілій для широкого загалу формі детальний і ретельний опис мистецтв і ремесел. Завдяки енциклопедистам знання про культурне значення техніки фактично стали надбанням суспільства і набули абсолютно нового масштабу. У цьому виданні представлено таке розмаїття елементів автоматизації виробничого процесу, що тим самим нівелюється будь-яка відсутність інформації, яка може бути виявлена в результаті детальнішого аналізу та з позиції наукового максималізму.

Варто нагадати, що за допомогою математичної моделі подання руху ми констатуємо цілісність думки незалежно від кількості каналів її руху, що забезпечується предикатністю результату діагоналлю або рівновіддаленною від сторін каналів руху лінією та наявністю інформаційного шуму, вилучити який вдається, тільки оптимізувавши процес отримання інформації та знань. Це досвід, який можна використати в проекції на способи передавання інформації сьогодні та в майбутньому. Більше того, всю значимість Енциклопедії неможливо розкрити повною мірою в рамках одного дослідження, бо в будь-якому разі кожне дослідження має свою специфіку та тематичну дефініцію. Але з позиції простеження всього загалу еволюції класифікаційної думки можна припустити, що "Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел" Дені Дідро та Жана-Батиста Лерона д'Аламбера є як узагальненням досвіду попередніх спроб систематизаційної організації знань, відображенням

тогочасних тенденційно-реформаторських рухів у суспільстві, так і певним дороговказом на нескінченному шляху дослідження розвитку, формування та застосування способів і методів механізмів класифікування та систематизування інформації.

Список використаної літератури

1. *Вольтер* / под ред. В. П. Волгин. — М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1948. — 502 с.
2. *Даламбер Ж.* Динамика / Ж. Даламбер ; пер. с фр. В. П. Егоршина. — М. ; Л. : Гос. изд-во тех.-теор. лит-ры, 1950. — 344 с.
3. *Реале Дж.* Западная философия от истоков до наших дней. Т. 3 : От Возрождения до Канта / Дж. Реале, Д. Антисери. — СПб. : Пневма, 2002. — 880 с.
4. *Дидро Д.* Избранные атеистические произведения / Д. Дидро ; под ред. Х. Н. Момджяна. — М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1956. — 378 с.
5. *Дидро Д.* Собрание сочинений. В 10 т. Т. 1. Философия / Д. Дидро ; пер. с фр. И. Б. Румера. — М. ; Л. : Academia, 1935. — 504 с.
6. *Дидро Д.* Сочинения. В 2 т. Т. 1 / Д. Дидро ; сост. и ред. В. Н. Кузнецова. — М. : Мысль, 1986. — 592 с.
7. *Дидро Д.* Сочинения. В 2 т. Т. 2 / Д. Дидро ; сост. и ред. В. Н. Кузнецова. — М. : Мысль, 1994. — 604 с.
8. *Добровольский В. А.* Даламбер / В. А. Добровольский. — М. : Знание, 1968. — 32 с.
9. *Лейбниц Г.-В.* Сочинения. В 4 т. Т. 1 / Г.-В. Лейбниц. — М. : Мысль, 1982. — 636 с.
10. *Общество* // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера — Л., 1978. — С. 62—77.
11. *Солонин Ю. Н.* Декарт: образ философа в образе эпохи / Ю. Н. Солонин // История Новой философии. Декарт: его жизнь, сочинения и учение / К. Фишер. — СПб., 1994. — 560 с.
12. *Человек* // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. — Л., 1978. — С. 87—88.
13. *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers.* — Mode of access: <http://portail.atilf.fr/encyclopedie/>. — Nitle from setun.

Как основная модель систематизационной организации знаний в эпоху Просвещения рассматривается Энциклопедия Дидро и д'Аламбера. Приведены предпосылки, методологические основы и история создания, развития данного издания. Раскрыта суть и значение статей издания в общей модели систематизации знаний.

As a basic model systematization organizing knowledge in the Age of Enlightenment regarded Encyclopedia of Diderot and d'Alembert. Showing background, methodological foundations and history of the creation and development of this edition. Represented the essence and significance of the encyclopedia articles in the general model for the systematization of knowledge.

Надійшла в редакцію 17 березня 2011 року